

NOȚIUNEA DE ‘CONSECRATIO’ ÎN TEXTELE LATINE

Carmen Fenechiu

The Term ‘Consecratio’ in Latin Texts (Abstract)

The paper intend to study the terminology of consecration in the texts of Latin authors. For a more systematic analysis it seemed useful to distinguish between the cult addressed to the gods and the imperial cult, even if this division is artificial because the limits between this two domains are quite fluid. In the case of the cult addressed to the gods (where the notion of *consecratio* is used in relation to a building or an object given to a deity) the analysis, while attempting to uncover the link between *consecratio* and *dedicatio*, comes to the conclusion that the two words are used by the Latin authors without any distinction. With regard to the imperial cult it is worth noticing that no standard formula exists for indicating the *post mortem* deification (the consecration) of the emperor or of a member of his family. In compensation, different types of formulae are documented, which use either a word belonging to the family of *sacer* – a verb (*fratrem consecrasset*) or a noun (*consecrationem decrevit*) -, or the noun *deus* or *divus* in structures as: *inter deos / divos referre*, *in numerum deorum / divorum referre*, *divum pronuntiavit*.

Key words: *consecratio*, *dedicatio*, gods, imperial cult

Le terme ‘consecratio’ dans les textes latins (Résumé)

L'article se propose d'étudier la terminologie de la consécration dans les textes des auteurs latins. Pour une analyse plus systématique, on a préféré distinguer le culte des dieux du culte impérial, même si cette séparation est un peu factice, car les limites entre les deux domaines sont fluides. Dans le cadre du culte des dieux (où la notion est employée en relation avec un bâtiment ou un objet offert à une divinité), l'analyse tentera de déceler la relation entre *consecratio* et *dedicatio*, pour arriver à la conclusion que les deux mots sont utilisés par les auteurs latins sans y faire une distinction. En ce qui concerne le culte impérial, on peut remarquer qu'il n'existe pas une formule standard pour nommer la déification *post mortem* (la consécration) de l'empereur ou d'un membre de sa famille. Sont attestées, en revanche, différents types de formules, qui utilisent soit un mot qui fait partie de la famille du *sacer* – un verbe (*fratrem consecrasset*) ou un substantif (*consecrationem decrevit*) –, soit le substantif *deus* ou *divus* dans des syntagmes comme: *inter deos / divos referre*, *in numerum deorum / divorum referre*, *divum pronuntiavit*.

Mots clés: *consecratio*, *dedicatio*, dieux, culte impérial

Articolul se constituie într-o încercare de analiză a terminologiei latine dedicate consacrării, baza cercetării constituind-o textele latine. În vederea unei sistematizări mai eficiente se va face distincția între cultul dedicat zeilor și cel imperial (chiar dacă separarea comportă un indice de aproximație ținând cont de limitele fluide dintre cele două domenii).

1. *Consecratio* în utilizări ținând de cultul dedicat zeilor

Prin etimologia lui, *consecrare* se leagă ca derivat, ușor distinctibil, de *sacer*, *-cra*, *-crum*. În dicționarul etimologic al lui Ernout și Meillet, *consecratio* este considerat drept derivat al lui *consecro* (*consacro*), “le composé d’aspect déterminé” al lui *sacro*, *-as*, *-avi*, *-atum* (consacrer), el însuși derivat al lui “*sacer*, *-cra*, *-crum* (ancien *sakros* attesté dans l’inscr. du Forum, CIL I² 1, cf. aussi *sacro-sanctus*). Ce qui est *sacrum* (ou *sacre*) s’oppose à ce qui est *profanum*; ce qui est *sacrum* appartient au monde du «divin», *quiduid quod deorum habetur* suivant l’expression de Trebatius (chez Macrobe II, 3, 2), et diffère essentiellement de ce qui appartient à la vie courante des hommes; on passe du *sacer* au *profanus* par des rites définis, et les deux catégories sont bien tranchées. Le sens de *sacer* diffère de *religiosus* (distinction artificielle dans Gaius, Inst. 23, *sacrae [res] sunt quae dis superis consecratae sunt; religiosae quae dis manibus relictae sunt*). La notion de *sacer* ne coïncide pas avec celle de «bon» ou de «mauvais»; c’est une notion à part. *Sacer* désigne celui ou ce qui ne peut être touché sans être souillé, ou sans souiller; de là le double sens de «sacré» ou «maudit». Un coupable que l’on consacre aux dieux infernaux est *sacer*, d’où le sens de «criminel».”¹

O dovadă suplimentară a acestei legături (*consacro* – *sacer*) este oferită și de faptul că uneori, după cum remarcă și Wissowa², *sacrare* este folosit în locul lui *consecrare*, e.g. Liv. II 8, 2: *sacrando cum bonis capite eius*. Prin *consecratio*, așadar, un obiect profan devine sacru, adică trece din *ius humanum* în *ius divinum*, constatare unanim acceptată de toți cercetătorii care s-au ocupat de studierea termenului în integralitatea întrebunțării lui, nelimitându-se la cele referitoare la cultul imperial.

Dat fiind caracterul special al religiei romane, religie publică a statului și a cetățenilor, religie socială strâns legată de comunitate și nu de individ, era normal ca transferul unei proprietăți, fie ea publică sau privată, în puterea unui zeu să se facă în mod public și numai prin intervenția unui reprezentant al puterii publice romane. Obligatorietatea ca transferul să fie făcut în mod public pentru ca obiectul respectiv să devină sacru este confirmat prin textele autorilor antici: Iustinian, *Digest.*I 8, 6, 3 *sacrae autem res sunt hae, quae publice consecratae sunt, non private; si quis ergo private sibi sacrum constituerit, sacrum non est sed profanum*; Ulp. *ebd.* I 8, 9 pr. *sacra loca ea sunt, quae publice sunt dedicata sive in civitate sive in agro*. Textele, după cum rezultă și din aceste citate, folosesc două verbe diferite, *consecrare*, respectiv *dedicare*, pentru a denumi aceeași acțiune; deosebirea rezidă în faptul că cele două modalități diferite de acțiune, *publice* sau *private*, duc la efecte diferite, conferind sau nu caracter sacru. Textul lui Ulpian aduce, în plus, o precizare cu privire la perimetrul în care consacrarea avea deplină valabilitate, acest act fiind teritorial limitat la Roma și la *ager*, adică la *ager Italicus*. În Gaius 2, 5. *Instit.* 2, 1, 8: *sacrae res sunt quae rite et per pontifices deo consecratae sunt* se aduc noi informații cu privire la consacrare, care, pentru a fi validă, trebuia să se facă în conformitate cu un anumit ritual și, element foarte important, de către pontifi.

Dacă în privința manierei, consecințelor și limitării teritoriale ale actului lucrurile sunt relativ clare, dificultățile intervin în momentul în care se încearcă stabilirea succesiunii cronologice în înfăptuirea actului și, mai ales, a identificării persoanei sau persoanelor însărcinate cu îndeplinirea transferului. După Marquardt³, realizarea acestei transformări

¹ A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1939, pp. 882-883

² *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. VII, Stuttgart, 1900, col. 896-901

³ J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, Paris, 1889, p. 321 sqq.

implica două momente, *dedicatio* și *consecratio*. În sprijinul afirmației sale autorul citează unele texte latine potrivit cărora un reprezentant al statului, de obicei un magistrat, preda bunul (*dedicat*) unui reprezentant al zeului, un pontif, care îl primea și îl declara *res sacra*, adică proprietate a zeului (*consecrat*). Participarea unui pontif la ceremonie e susținută de textul, sus menționat, din Gaius. Această interpretare este, însă, contestată de Wissowa, care relevă legătura strânsă dintre actul consacrației și cel al dedicației (cele două expresii fiind uneori intervertite) și neagă existența unei dihotomii arătând că ambele persoane acționau în aceeași direcție, dar pontifex, ca specialist în dreptul divin, preceda acțiunile magistratului. Tocmai de aceea, termenul de *dedicatio* nu este utilizat exclusiv cu referire la magistrat și nici cel de *consecratio* exclusiv pentru pontif. Utilizând ca sursă de referință textele latine este dificil de stabilit care dintre cei doi cercetători are dreptate. Interpretarea lui Marquardt are meritul de a conferi o explicație clară și precisă asupra modului și procedurii prin care un obiect devenea *sacer* din *profanus*. În cadrul religiei însă limitele nu pot fi atât de net tranșate, câmpurile pătrunzându-se și suprapunându-se mai ales în cadrul unei religii de tipul celei romane, unde publicul și religiosul se suprapun, aceleași personaje jucând roluri importante în ambele domenii, după cum sublinia și Cicero în de dom. 1, 1: *Cum multa divinitus, pontifices, a maioribus nostris inventa atque instituta sunt, tum nihil praeclarius, quam quod eosdem et religionibus deorum immortalium et summae rei publicae praesse voluerunt, ut amplissimi et clarissimi cives re publica bene gerenda religiones, religionibus sapienter interpretandis rem publicam conservarent.*

Se impune întrebarea dacă este oare posibil ca, ținând cont de caracterul al religiei romane și bazându-ne pe textele literare, să facem o distincție clară, să separăm net *dedicatio* de *consecratio*. Într-adevăr, Titus Livius semnaleză ca executant al actului desemnat prin *dedicare* o persoană din afara cercului pontifical, mai exact un magistrat sau chiar un particular, numit în acest scop de către popor; cf. 2, 8, 6: *Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti uter dedicaret; 2, 27, 5: Certamen consulis inciderat uter dedicaret Mercuri aedem. Senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetori, primi pili centurioni; 2, 42, 5: Castoris aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello a Postumio dictatore: filius eius duumvir ad ipsum creatus dedicavit.* Livius susține, așadar, interpretarea lui Marquardt cu privire la executantul acțiunii de *dedicatio*, pasajele sus amintite aducând informații suplimentare despre persoana care trebuia să facă dedicația unui templu; și anume că dedicația era făcută fie de consuli, fie de fiul celui care a făgăduit templul, însărcinat în prealabil cu o magistratură pentru a putea executa procedura. În caz de conflicte, senatul, fără a fi obligat, încredința poporului alegerea dedicantului, magistrat sau nu, care să facă gesturile rituale ale dedicației în fața unui pontif (*pro pontifice*); pasajul nu confirmă drept condiție obligatorie prezența unui pontif. Care erau aceste gesturi rituale este specificat în continuarea pasajului 2, 8, 6 (citată mai sus): *Aegrius quam dignum erat tulere Valeri necessarii dedicationem tam incliti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra temptata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter praecationem deum nuntium incutiunt mortuum eius filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum nec interpretatio facilis; nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferrī iuberet, tenens postem praecationem peragit et dedicat templum.* Templul era, așadar, dedicat îndată ce magistratul rostea cuvintele solemne (*praecatio*) ținând mâna pe stâlpii porții templului. Faptul că *dedicatio* avea o încărcătură religioasă și nu urmărirea doar să remită obiectul profan al dedicației unui preot, unică persoană care, în opinia lui Marquardt, avea căderea de a efectua gesturile sacre, ne este dovedit de felul în care se încearcă oprirea

dedicației: nu prin violență, cum ne-am aștepta în cazul unei proceduri profane, ci prin anunțarea unui lucru de rău augur, în intenția de a opri ceremonia.

Cicero însuși, deși avizat în ceea ce privește religia romană, folosește în mod nediferențiat a consacra și a dedica, fără a raporta unul dintre termeni exclusiv la una dintre persoane, magistrat, respectiv pontif. Ambele cuvinte par să fi putut fi în egală măsură raportate la legea în conformitate cu care o proprietate putea fi trecută în puterea unui zeu: *de dom.* 50, 128: *lex Papiria vetat aedis iniussu plebis consecrari*, dar *ibid.* 53, 136: *sed ut revertar ad ius publicum dedicandi, quod ipsi pontifices semper non solum ad suas caerimonias, sed etiam ad populi iussa accomodaverunt, habetis in commentariis vestris C. Cassium censorem de signo Concordiae dedicando ad pontificum collegium rettulisse eique M. Aemilium pontificem maximum pro collegio respondisse, nisi eum populus Romanus nominatim praefecisset atque eius iussu faceret, non videri eam posse recte dedicari*. În primul exemplu, verbul *consecrare* (sinonim în acest caz cu *dedicare*) este folosit în legătură cu poporul (cel care poate decide consacrarea), deci, am putea spune, cu un actant profan, în timp ce al doilea fragment atestă legătura dintre *dedicare* și colegiul pontifilor, care, fiind consultat în calitate de expert în probleme religioase, stabilește în ce condiții dedicația poate fi legal făcută (este subliniat, de asemenea, faptul că *dedicatio* se poate face doar la autorizația poporului și numai de către o persoană numită în acest scop de cetățeni). Cele două pasaje confirmă, așadar, părerea lui Wissowa, potrivit opiniei căruia actul dedicației este legat într-un mod atât de strâns de cel al consacrației, încât cele două expresii ajung să fie folosite în strânsă coordonare sau chiar să fie coincidente. Sinonimia celor doi termeni este dovedită și în Cicero *de dom.* 45, 1119: *videte igitur, pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis, verbone pontificis putetis, si is postem tenuerit et aliquid dixerit, domum unius cuiusque consecrari posse, an istae dedicationes et templorum et delubrorum religiones ad honorem deorum immortalium sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sint*. Este clar că *dedicationes* nu este altceva decât o reluare cu un caracter mai larg, explicativ, a lui *domum consecrari*.

Prezența pontifilor la dedicare (*de dom.* 47, 122: *per pontificem aliquem dedicasses*) și gesturile lor asemănătoare cu cele ale dedicantului (*de dom.* 47, 123: *an, si postem tenuerit pontifex et verba ad religionem deorum immortalium composita ad perniciem civium transtulerit, valebit in iniuria nomen sanctissimum religionis?*) sunt atestate de Cicero, iar Wissowa arată că la actul de consacrare apelarea la un pontif era uzuală, însă nu prescrisă prin lege, fiind necesară în scopul corectitudinii dedicației. În acest sens, afirmația lui Varro de l.l. VI, 61 *aedis sacra a magistratu pontifice praeunte dicendo dedicatur* indică faptul că un lăcaș devine sacru prin dedicarea înfăptuită de magistrat, în timpul ceremoniei gesturile și cuvintele acestuia fiind precedate de cele ale unui pontif. Rezultă de aici o succesiune inversă a momentelor față de cele stabilite de Marquardt. La aceeași aceeași concluzie ajunge și J. Scheid, care nu precizează însă faptul că dedicantul imită și gesturile și nu repetă doar cuvintele pontifului: “Une fois la construction achevée, elle est dédiée ou consacrée. Le dédicant saisit le montant de la porte (pour un autel, il le touche) et prononce sous la dictée d’un pontife la formule de dédicace (*lex dedicationis*) qui fait passer cet édifice et espace de la propriété publique dans celle de la divinité: désormais ils sont sacrés. La *lex dedicationis* énonce également un certain nombre de stipulations sur les modalités du culte.”⁴ În aceeași lege se mai specificau mărimea terenurilor consacrate, administrarea veniturilor, de asemenea și drepturile templului, după cum demonstrează un pasaj din Servius, unde, privitor la dreptul de azil, găsim: *Aen.* 2, 761, 8 *hoc autem (asylum) non est in omnibus templis, nisi quibus consecrationis lege concessum est*.

⁴ J. Scheid, *La religion des Romains*, Paris, 1998, pp. 58 sq.

În timpul imperiului, după cum precizează și Wissowa, dreptul de a face o dedicație aparținea împăratului: Ulpian Dig. I 8, 9, 1: *sciendum est locum publicum tunc sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit vel dedicandi dedit potestatem*. De fapt, nici din scrierile autorilor din epoca imperială nu se poate stabili dacă exista sau nu o deosebire între cele două acțiuni, termenul atestat pentru transferul unui obiect în proprietatea divină fiind fie *consecratio*, fie *dedicatio*. Astfel, Suetonius cu referire la un altar, folosește fie termenul de consacrare (Aug. 1, 1, 4 *ara Octavio consecrata*), fie cel de dedicare (Cl. 2, 1, 3 *ara ibi Augusto dedicata est*), același lucru întâmplându-se și în cazul unei statui (Aug. 57, 1, 8 *pretiosissima deorum simulacra mercatus vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandalium et Iovem Tragoedum aliaque*, față de Gal. 4, 3, 6 *simulacrum in parte aedium consecratum*).

De remarcat totuși că atunci când este vorba de construcții, în general, temple, dar și teatre (Aug. 43, 4, 5 *theatrum Marcellum dedicabat*), poduri (Cal. 32, 1, 6 *dedicatione pontis*), gimnazii sau băi (Nero 12, 3, 3 *dedicatisque thermis atque gymnasio*), Suetonius preferă noțiunea de dedicare, dar pentru *aedes* apare aceeași nedeterminare: Aug. 29, 3, 6 *Tonanti Iovi aedem consecravit*, respectiv Tib. 20, 1, 11 *dedicavit et Concordiae aedem*. De fapt, în formulările cu verbul la persoana a III-a, diateza activă, persoana care făcea dedicația, respectiv consacrația, era împăratul, care reunea în persoana sa atât drepturile și puterile unui magistrat cu imperiu, cât și ale unui pontif, fiind *pontifex maximus*.

Ca obiect al consacrației, după cum rezultă și din exemplele citate, apar temple, dumbrăvi, altare, statui (vezi exemplele de supra), dar și podoabe (Suetonius, Gal. 18, 2, 5 *monile Capitolinae Veneri dedicavit*), arme (Suet. Cal. 24, 3, 7 *tres gladios in necem suam praeparatos Marti Ultori addito elogio consecravit*), animale (Suet. Iul. 81, 2, 4 *equorum greges quos Rubiconi flumini consecrarat*) sau chiar barba lui Nero, pe care acesta, după cum afirmă Suetonius în Nero 12, 4, 4, și-a consacrat-o după tăiere în Capitoliu.

În opoziție cu consacrările făcute cu scopul de a aduce un dar unei divinități, se situează cazurile în care prin consacrare a persoanei sau un obiect era plasat în afara protecției juridice umane, acestea fiind lăsate în puterea zeilor. Cel care comite un sacrilegiu nu era pedepsit în conformitate cu justiția umană, ci, prin scoaterea sa și a bunurilor sale în afara comunității umane, era plasat în totala putere a unei divinități și consacrat acesteia, Livius III, 55, 7 *ut qui tribunis plebis...nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris Liberi Liberaeque venum iret*. Divinitatea, după cum remarcă Marquardt, nu executa pedepsirea propriu-zisă a vinovatului, ci oferea numai unui alt om oportunitatea de a-l ucide și de a se răzbuna astfel pe vinovatul devenit *sacer*, Livius V, 11, 16 *numquam deos ipsos admovere nocentibus manus; satis esse si occasione ulciscendi laesos arment. Consecratio bonorum*, executată mai ales de tribunii plebei, îndeplinea, de asemenea, un anumit rol în pedepsirea celor consacrați, cf. Cicero de dom. 47, 123 *si tribunus plebis verbis non minus priscis et aeque sollemnis bona cuiuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli...consecravit foculo posito in rostris adhibitoque tibicine*.

Tot pentru plasarea în afara uzului uman, fără a fi prin aceasta dăruite unui zeu, avea loc consacrarea unor terenuri deținute înainte de dușmani, cf. Cicero Agr. 1, 6, 1 *tum vero ipsam veterem Carthaginem vendunt quam P. Africanum nudatam tectis ac moenibus sive ad notandam Carthaginensium calamitatem, sive ad testificandam nostram victoriam, sive oblata aliqua religione ad aeternam hominum memoriam consecravit* sau, conform lui Wissowa, a unor animale, respectiv cai (exemplul citat supra din Suetonius Iul. 81, 2, 4).

Sub aceeași denumire de *consecratio* apare și acceptarea unui nou zeu în rândul zeilor statului, de ex. Cicero nat.deor. II, 62 [*Liberum*] *quem nostri maiores auguste sancteque cum Cerere et Libera consecraverunt*. Cicero folosește același termen și pentru a desemna divinizarea unor animale (nat. deor. 1, 101, 8 *ipsi qui inridentur Aegyptii nullam beluam nisi ob aliquam utilitatem quam ex ea caperent consecraverunt*) sau a anumitor virtuți umane (Qfr. 1, 1, 31, 8 *tuas virtutes consecratas et in deorum numero collocatas vides*).

În ultimele două utilizări *consecratio* se poate traduce numai prin divinizare, deificare și că tocmai folosirea lui în acest sens a permis preluarea termenului de cultul imperial, în cadrul căruia noțiunea ajunge să desemneze divinizarea defuncțiilor, fie ei împărați sau a membri ai familiei imperiale.

Din atestările prezentate mai sus se poate deduce că, inițial, *consecratio* era un act sau mai exact o suită de acțiuni în urma cărora o persoană sau, mai adesea, un obiect era sustras domeniului uman pentru a fi plasat în domeniul divin, devenind, prin aceasta, sacru. Această observație nu mai este valabilă în cazul utilizării lui *consecratio* în conexiuni ca în *nat.deor.* II, 62, căci un zeu făcea deja parte din cercul superior, fie că era sau nu parte a panteonului oficial. *Consecratio*, în acest caz, mai degrabă o hotărâre a organelor statului, mai exact a senatului, care era responsabil cu introducerea noilor culte, hotărâre ce recunoștea admiterea unei noi divinități în rândul zeilor statului și, fără a avea vreo influență asupra esenței zeului, acorda implicit, un caracter public roman cultului respectivei divinități.

2. *Consecratio* în utilizări ținând de cultul imperial

După cum am amintit, termenul de *consecratio* în accepțiunea de deificare – sens de la care se face translația spre cultul imperial - este folosit deja din epoca republicană. De altfel, pasajul din Cicero, *Qfr.* I, 1, 31, *8 tuas virtutes consecratas et in deorum numero collocatas vides*, citat supra cu referire la divinizarea virtuților umane, atestă, cu mici diferențe, sintagma folosită în textele perioadei imperiale pentru a desemna apoteozarea împăratului *in divorum / deorum numerum relatus*. Persoana (exclusiv împărat sau membru al casei imperiale) care, după moarte, avea parte de consacrare devenea *divus*, dacă era bărbat, sau *diva*, dacă era femeie. În sec. I, divinizarea era decisă la un anumit interval de timp după înmormântare, ea fiind acordată pe baza unei hotărâri a senatului, după și dacă acesta judeca în mod pozitiv atitudinea împăratului în timpul vieții.

Divinizarea, deși cam haotică, a lui Caesar constituia în parte un model de referință pentru următorii principii: având parte de funeralii publice, trupul dictatorului a fost expus în for, iar apoi cremat acolo, în mijlocul tumultului, și nu în Campus Martius unde fusese deja pregătit rugul. În plus, dragostea plebei pentru Caesar era atât de mare, încât îl divinizează pe acesta: Suet. *Iul.* 85, 6 *Postea solidam columnam...in Foro statuit inscripsitque parenti patriae. Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Caesarem iure iurando distrahere perseveravit*. Hotărârea oficială de deificare este luată abia în 42; Suetonius precizează bine cunoscuta sintagmă *in deorum numerum relatus est*, prin adaosul *non modo ore decernentium sed et persuasione volgi* (88, 2). În continuarea pasajului apare, cu referire la Caesar, termenul *consecratus*, Suetonius specificând *siquidem ludis, quos primos consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem continuos dies fulsis exoriens circa undecimam horam, creditumque est animam esse Caesaris in caelum recepti; et hac de causa simulacro eius in vertice additur stella*.

Conform lui Suetonius, divinizarea era, uneori, un act politic (*ore decernentium*) fără neapărată legătură cu convingerea personală, dar în ceea ce îl privește pe Caesar, ea a avut loc și din cauza insistenței poporului (*persuasione volgi*); faptul că divinizarea nu era în acest caz o formă fără fond e demonstrat și de *stella crinita*, pe care autorul o prezintă ca întărind credința populară în ascensiunea sufletului dictatorului și primirea lui în cer.

Integrarea lui Augustus în rândul zeilor a avut loc nu numai la scurt interval după moartea lui, dar ea a fost prezisă chiar din timpul vieții prin anumite semne: *mors quoque eius, de qua dehinc dicam, divinitasque post mortem evidentissimis ostentis praecognita est* (Suet. *Aug.* 97, 1), mai semnificativ dintre acestea fiind următorul: *sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statuae eius prima nominis littera effluxit; responsum est, centum solos dies posthac victurum, quem numerum C littera notaret, futurumque ut inter deos referretur, quod aesar, id est reliqua pars e Caesaris nomine, Etrusca lingua deus vocaretur* (Suet. *Aug.* 97, 2). Referirile la divinizarea postumă a lui Augustus fiind multiple, putem conchide că

apoteozarea devenea în acest caz nu numai posibilă, ci chiar necesară pentru a fi în acord cu voința zeilor. Având în vedere că Suetonius își scrie opera la un secol după moartea lui Augustus, toate aceste relatări despre semne prevestitoare ar putea fi interpretate ca simple încercări de a întări necesitatea deificării prin referirea la zei și pentru a oferi o justificare supranaturală deificării, dar cine mai avea nevoie de asemenea încercări într-un secol când apoteozarea era deja o realitate bine stabilită și acceptată? De altfel, toate semnele, visele și întâmplările semnalate de Suetonius ca prevestind destinul măreț, moartea și deificarea unora dintre împărați atestă, pe lângă propensiunea autorului spre miraculos, și confirmă tot odată existența, cel puțin la nivel popular, a credinței în divinitatea principelui.

Funeraliile lui Augustus (trupul expus în forum, pronunțarea discursurilor funebre, arderea în Campus Martius), așa cum sunt prezentate de Suetonius, au constituit un model de referință pentru *funus* până la apariția și impunerea noului ritual al înhumării. Divinizarea este atestată, ca și în cazul lui Romulus, de apariția unui martor al ridicării împăratului la cer, Aug. 100, 3 *nec defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in caelum vidisse iuraret*. Apariția unui martor nu este semnalată în cazul lui Caesar, divinizarea fiind confirmată de apariția unei comete; în plus, ridicarea la cer a acestuia s-a făcut *in animo* și nu *in effigie*, ca în cazul lui Augustus, deosebire din care putem deduce existența unei duble concepții privind modul în care avea loc translația în rândul zeilor.

Tiberius, care după moarte a fost cremat *funere publico*, fără a i se acorda apoteozarea, avea față de deificare o poziție reținută, recunoscând, pe de o parte, caracterul divin al lui Augustus (Tib. 40, 3, 1 *Nolae templum Augusti... dedicasset*), dar, respingând, pe de altă parte, în timpul vieții orice fel de onoruri ce le depășeau pe cele umane și refuzând chiar deificarea Liviei (Tib. 51, 2 *defunctamque et, dum adeventus sui spem facit, complurium dierum mora corrupto demum et tabido corpore funeratum prohibuit consecrari, quasi id ipsa mandasset*).

Abia sub Claudius a devenit Livia *diva* (Cl. 11, 2 *aviae Liviae divinos honores et circensi pompa currum elephantorum Augustino similem decernenda curavit*); Claudius însuși fiind, la rândul său consacrat, după moarte: Cl. 45, 1 *funeratusque est sollemni principum pompa et in numerum deorum relatus*; Nero 9, 1 *orsus hinc a pietatis ostentatione Claudium apparatissimo funere elatum laudavit et consecravit*. Suetonius instituie o distincție între *funus* și *consecratio* – ulterioară ceremoniei funerare, cele două neputând fi, cel puțin în perioada respectivă, echivalente. După cum am mai semnalat, verbul *consecrare*, atunci când e utilizat personal, are ca subiect un împărat, ceea ce permite interpretarea că decizia de *consecratio* îi aparținea. Interpretarea își găsește sprijin și confirmare în starea de fapt din epoca lui Suetonius, când rolul senatului pe plan politic era mai scăzut decât în secolul I, rolul său de judecător și de decernent al consacrației micșorându-se în favoarea împăratului.

În deceniul șapte al primului secol, când morțile împăraților se succedau cu rapiditate, nu mai este vreme de deificări, chiar funeraliile publice fiindu-le refuzate principilor: Nero, declarat dușman public, este înmormântat în urma sinuciderii aproape în secret, iar corpul lui Galba a fost batjocorit după uciderea sa și abia mai târziu îngropat în mod privat (vezi Suetonius, Nero și Galba).

Abia odată cu restabilirea ordinii s-a revenit la obiceiul deificării, dinastia Flavienilor cunoscând atât deificarea lui Vespasian, cât și pe cea a lui Titus: Suet. Dom. 2, 3 *defunctumque nullo praeterquam consecrationis honore dignatus, saepe etiam carpsit obliquis orationibus et edictis*. În acest pasaj *consecratio* este un genitiv explicativ al lui *honos*, deci nu e vorba de o ceremonie a consacrației.

Precizări importante în ceea ce privește deificarea aduce SHA, Hadr. 27, 2 *Acta eius irrita fieri senatus voleba. Nec appellatus esset divus, nisi Antoninus Pius rogasset. Templum denique ei pro sepulchro apud Puteolos constituit et quinquennale certamen et flamines et sodales et multa alia, quae ad honorem quasi numinis pertinerent*. Devine, astfel, clar că

senatul era cel care declara deificarea, dar decizia sa era în mare măsură influențată, dacă nu chiar determinată de atitudinea împăratului. Odată devenit *divus*, actele fostului împărat rămâneau valabile și i se decretau o serie de onoruri divine: templu, jocuri, personal religios însărcinat cu îndeplinirea actelor culturale către noua divinitate (*flamines, sodales*).

Deificarea și aceleași onoruri divine *post mortem* sunt acordate de către senat, în anii următori, atât Faustinei, SHA, Ant.Pius 6, 7 *tertio anno imperii sui Faustinam uxorem perdidit, quae a senatus consecrata est delatis circensibus atque templo et flaminicis et stauis aureis atque argenteis*, cât și lui Antoninus Pius: SHA, Ant. Pius 13, 3 *A senatus divus est appellatus cunctis certatim adnitentibus, cum omnes eius pietatem clementiam ingenium sanctimonium laudarent. Decreti etiam sunt omnes honores qui optimis principibus ante delati sunt. Meruit et flaminem et circenses et templum et sodales Antoninianos*.

De real interes este descrierea pe care Iulius Capitolinus o face privitor la deificarea lui Marcus Aurelius: SHA, Marc. Aur. 18, 2 *Tantusque illius amor eo die regii funeris claruit ut nemo illum plangendum censuerit, certis omnibus quod ab diis commodatus ad deos redisset. Denique, priusquam funus conderetur, ut plerisque dicunt, quod numquam antea factum fuerat neque postea, senatus populusque non divis locis sed in una sede propitium deum dixit*. Menționarea senatului ca jucând un rol în pronunțarea hotărârii nu este surprinzătoare, interesantă este referirea la importanța poporului și la adeziunea celor două categorii sociale, care a făcut ca hotărârea de deificare să fie pronunțată înainte de funeralii, abătându-se astfel de la modelul tradițional (instiuit odată cu funeraliile lui Caesar), în cadrul căruia deificarea are loc numai după cremație.

Fără a aduce informații suplimentare în ceea ce privește *consecratio*, în Historia Augusta se mai face, de asemenea, textual referire la apoteozarea următorilor: Verus (Marc. Aur. 20, 1 *divini inde honores decreti. Dein cum gratias ageret senatui quod fratrem consecrasset, occulte ostendit...*), Faustina, soția lui Marcus Aurelius (Marc. Aur. 26, 7 *divam etiam Faustinam a senatu appellatam gratulatus est*), părinții aceluiași împărat (Marc. Aur. 29, 8 *parentibus consecrationem decrevit*), Pertinax (Pert. 14, 10 *per senatum et populum Pertinax in deos relatus est*), Commodus, deificat numai sub Septimius Severus (Sept. Sev. 11, 4 *inter milites divum Commodum pronuntiavit*), Septimius Severus (Sept. Sev. 19, 3 *ipse a senatu agentibus liberis, qui ei funus amplissimum exhibuerant, inter divos est relatus*), Caracalla (Ant. Car. 11, 5 *hic tamen...a Macrino, qui eum occiderat, timore militum et maxime praetorianorum inter deos relatus est* – text documentând diminuarea puterii de decizie a senatului direct proporțional cu impunerea sporită a altor factori ce ajung chiar să concureze puterea imperială), Alexander Severus (Al. Sev. 63, 3 *senatus eum in deos rettulit*), primii doi Gordiani (Max. 24, 2 *priores Gordianos in deos relatos*).

În ansamblu, detaliile oferite textele literare documentează următoarele constatări cu privire la consacarea unui împărat sau a unui membru al familiei imperiale:

1. nu există o formulare standard pentru a denumi deificarea, cazurile semnalate fiind atestate prin diferite tipuri de formule, fie prin recurgerea la un cuvânt din familia lui *sacer*, verb (*fratrem consecrasset*) sau substantiv (*consecrationem decrevit*), fie prin utilizarea substantivului *deus* sau *divus* în sintagme de genul: *inter deos / divos referre, in numerum deorum / divorum referre, divum pronuntiavit*;

2. cel care pronunță decizia consacării, chiar dacă acest lucru nu este evident în toate textele, este senatul, influențat însă sau chiar constrâns, ca în cazul altor hotărâri pe care le lua, de împărat, popor sau armată;

3. prin *consecratio* se denumește inițial decizia senatului, abia în secolul II (cf. și Bickermann⁵) acest termen denumește ritul propriu-zis, ceremonia consacării, care ajunge să

⁵ E. Bickermann, *Die römische Kaiserapotheose*, ARW, 27, 1929 și *Le culte des souverains dans l'Empire romain* (Entretiens F. Hardt, 19), Genève, 1973, pp.3-25.

se identifice cu *funus publicum*, adică cu cremația publică a cadavrului sau a substitutului acestuia, imaginea de ceară; cf. SHA, Sept. Sev. 7, 8;

4. hotărârea deificării este luată, în secolul I, după funeralii; începând din secolul II (vezi cazul lui Marcus Aurelius), ea este luată înaintea acestora.
